

ALGEMEEN
NEDERLANDS TIJDSCHRIFT
VOOR WIJSBEGEERTE
EN PSYCHOLOGIE

WAARIN OPGENOMEN

108
p 414
60135

ANNALEN VAN HET GENOOTSCHAP
VOOR WETENSCHAPPELIJKE PHILOSOPHIE

OPGERICHT DOOR DR. J. D. BIERENS DE HAAN

REDACTIE:

COMMISSIE VAN REDACTIE: PROF. DR. E. W. BETH - PROF. MR. B. H. KAZEMIER -
PROF. DR. K. KUYPERS (SECRETARIS)

REDACTIE: DR. D. BARTLING - PROF. DR. R. F. DEERLING - PROF. DR. E. W. BETH - PROF. DR. F. J. J.
BUTTENDIJK - PROF. MR. B. H. KAZEMIER - PROF. DR. K. KUYPERS - PROF. DR. A. G. M. VAN MELSEN
- DR. G. NICHELMANS - PROF. DR. CH. FERELMAN - PROF. DR. H. C. RÜMKE - PROF. DR. J. J. VON
SCHMID - PROF. DR. J. B. UBBINK - PROF. DR. D. H. TH. VOLLENHOVEN - PROF. DR. A. DE WAILHENS -
PROF. DR. D. VIEREMA

55E JAARGANG - AFLEVERING 1 - OKT. 1962

*Annalen van het Genootschap
voor wetenschappelijke filosofie*

XXXIVe Jaargang

onder redactie van Dr. D. Barling (Doetinchem)

1e aflevering

De nieuwe retorica als filosofische theorie der argumentatie

door

Ch. Perelman, Hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Brussel.

De ontwikkeling van de moderne logica sedert het midden van de 19e eeuw en de voortschrijdende formalisatie, die de basis is geweest van haar onmiskenbaar succes, hebben het mogelijk gemaakt een bewijs-theorie uit te werken, mathematisch van allure en van een voordien nimmer bereikte perfectie. De mogelijkheden der logische calculus zijn uitgebreider dan ooit en het is verleidelijk om, ten aanzien van ieder decisie-probleem, onder Leibniz' inspiratie „calculemus” voor te stellen, door van het gebied der logica al wat niet tot de calculus herleidbaar is uit te sluiten. Inderdaad, wanneer wij de onbetwistbare en eenstemmig erkende resultaten van het formele onderzoek stellen tegenover de eindeloze en steeds hernieuwde discussies der filosofen, is het dan niet wenselijk de sluitsteen van elk weten, de logica, haar identificerend met de formele logica, te verbinden met de betrouwbare kern, gevormd door de wiskundige vakken? ¹ Het kan niet ontkend worden dat het merendeel der hedendaagse logici voor deze verleiding is bezweken. Om zich hiervan te overtuigen hoeft men slechts een elementair of meer uitgewerkt handboek der logica te raadplegen. Gewoonlijk wordt slechts de demonstrerende redenering behandeld, terwijl men zelfs de bestudering van de inductie of minstens de aspecten hiervan, die voor de calculus niet toegankelijk blijken, terzijde stelt.

Zelfs als deze werkwijze dichter bij het formalisme van Leibniz dan bij het intuitionisme van Descartes staat, ze blijft wel degelijk in de lijn van het klassiek rationalisme, overeenkomstig de stelling welke Descartes zo treffend heeft uitgedrukt in zijn *Regulae*: „Chaque fois que sur le même sujet deux d'entre eux (des savants) sont d'un avis différent, il est certain que l'un des deux au moins se trompe; et même aucun d'eux, semble-t-il, ne possède la science; car si les raisons de l'un étaient certaines et évidentes, il pourrait les exposer à l'autre de telle manière qu'il finirait par le convaincre à son tour” ². Aangezien de eerste regel van de Cartesiaanse methode inhoudt slechts dat als waar te aanvaarden wat evident is en waaromtrent alle met rede begaafde wezens noodzakelijk met elkaar overeenstemmen, volgt hieruit dat de onenigheid en vooral de onherleidbare onenigheid een teken is van verwarring en dwaling.

Zo de moderne formalisten sinds de onthulling van de paradoxen der

¹ Cf. Ch. Perelman, *Logique formelle, logique juridique*, in „*Logique et Analyse*”, 1960, nr 11-12, pp. 226-227.

² Cf. Descartes, *Oeuvres*, éd. de la Pléiade, *Les règles pour la direction de l'esprit*, p. 8.

logica nauwelijks meer vertrouwen op de rationele evidentie, ze eisen niettemin dat een correcte redenering, d.w.z. overeenkomstig de aangenomen deductie-regels, geen aanleiding mag geven tot onenigheid. Binnen een deductief systeem zijn discussies, controversen, onderling afwijkende gezichtspunten ontoelaatbaar en, zo ze gerechtvaardigd zijn, kunnen ze slechts voortvloeien uit een dubbelzinnigheid of onvolkomenheid van het systeem, die onverwijld dient verholpen te worden. Evenals in het perspectief van het cartesianisme is ook hier de onenigheid, tenminste binnen het systeem, een teken van onvolkomenheid en dwaling.

De reductie van de gehele logica tot formele logica, d.w.z. tot bewijstheorie, breidt het gebied van hetgeen aan de logica ontsnapt, d.w.z. datgene wat rationaliteit mist, bovenmatig uit. Want, laten we hier de nadruk op leggen, de idee van de rede en de idee van de logica zijn traditioneel ten nauwste verbonden en het is onvermijdelijk dat onze conceptie van de rede solidair is met onze conceptie van de logica. Maar is er geen aanleiding om de referentieterm te veranderen en de logica op te vatten op een wijze die meer in overeenstemming is met de idee die we hebben van wat rationeel en redelijk is? Welnu, wie twijfelt er aan het feit dat ons vermogen om te overleggen en te overwegen, om te toetsen en te rechtvaardigen, om argumenten voor en tegen een bepaalde stelling naar voren te brengen, niet een kenmerk uitmaakt van het redelijke wezen?

Indien Descartes gelijk had, indien iedere zich handhavende tegenstrijdigheid een teken was van dwaling, zou men dan niet alle politieke debatten, alle filosofische en religieuze controversen, moeten veroordelen als resultaat van verwarring en gemis aan rationeel denken? Zou men niet argwanend moeten beschouwen alle soorten van proces waarbij de onenigheid van de partijen, om zo te zeggen, georganiseerd is en waarbij het gerechtelijk bestel en procedure ten dienste staan van lieden die – in plaats van te overtuigen met ontwijfelbare bewijzen, – duidelijk trachten het gerecht te misleiden door hun tegengestelde aanspraken? Alleen een rationalisme dat zeker van zichzelf is, omdat het de scherpzinnigheid van de mens problemen voorlegt waarvan God vooraf de oplossing kent, zou scherp onlijnd kunnen stellen de „actions de la vie”, de problemen die men omwille van hun urgentie zo goed mogelijk oplost door de meest waarschijnlijke meningen te volgen, maar die niets gemeen hebben met de waarheid noch met de wetenschap, tegenover het theoretische weten dat gekenmerkt is door zijn evidentie, eenheid, en universaliteit (Descartes – Discours de la Méthode, 3e partie). Maar een filosofie wier zelfvertrouwen niet gegarandeerd wordt door de goddelijke rede die van alle eeuwigheid een volledig en gepreconstitueerd weten bezit, hetwelk op alle gebieden terug te vinden de menselijke rede aan zichzelf verplicht is, kan zulk een filosofie het gehele terrein van dat wat ontsnapt aan de rationele of zinelijke evidentie – d.w.z. het gebied van het praktische handelen, van de moraal en van het recht en de politiek, en ook het gebied van de wetenschappen van de mens, van de filosofie en van de religie – overlaten aan het irrationele, aan de hartstochten, de belangen en aan het geweld?

Het is waar dat eminente denkers, zozeer van elkaar verschillend als Pascal en Leibniz, Kant en Bergson, getracht hebben de onvolkomenheid van de rede te bemantelen door hun toevlucht te zoeken bij het hart of de genade, bij het geloof of de intuïtie; allen evenwel zetten de traditie van

Descartes voort door de rede gelijk te stellen met de „esprit de géométrie”, die gekenmerkt is door de evidentie van de axioma's en de noodzakelijkheid der deducties. Maar het betreft daar een misplaatste en volkomen ongerechtvaardigde beperking van het gebied waar ons vermogen om te overleggen en te argumenteren, te toetsen en te rechtvaardigen intervenueert. Want al valt het niet te loochenen dat overleggen en argumenteren, toetsen en rechtvaardigen activiteiten zijn die een beroep doen op de rede, ten aanzien van hetgeen evident is of noodzakelijk kunnen ze niet uitgeoefend worden.

De evidentie is de kracht waaraan iedere normale geest slechts kan toegeven en tegelijk het teken van de waarheid van hetgeen ais evident zich doet gelden. Zij verbindt het psychische met het logische en maakt de overgang mogelijk van een kwaliteit van de visie van het subject naar de erkenning van een objectieve kwaliteit, de waarheid van haar object. Naar de toepassing die Pascal geeft van de Cartesiaanse theorie, is ieder bewijs een herleiding tot de evidentie en hetgeen evident is heeft geen bewijs van node¹.

Maar wij weten dat de formalisten in navolging van Leibniz de zienswijze van Pascal en de daarin besloten begrenzing van de bewijstheorie hebben afgewezen. Leibniz wilde inderdaad „qu'on démontrât ou donnât le moyen de démonstrer tous les Axiomes qui ne sont point primitifs; sans distinguer l'opinion que les hommes en ont, et sans se soucier s'ils y donnent leur consentement ou non”².

Evenzo zou de verwerping van de opvatting dat alle bewijs herleiding is tot de evidentie, het mogelijk maken een plaats te geven aan een theorie der argumentatie die zou tonen, hoe het denken het handelen kan voorlichten, hoe men zich van de rede bedient om meningen te toetsen, en stellingenname te rechtvaardigen. De studie van de rol der argumentatieve rede brengt ons er zo toe om de actuele opvatting der logica te verbreden en deze niet te beperken tot de bewijstheorie der formele logica.

Aldus doende, zal men een heden ten dage te zeer vergeten visie op de logica terug vinden die geen andere is dan die van Aristoteles en zijn opvolgers. Want, al is het waar dat Aristoteles beschouwd wordt als de vader der formele logica, als de eerste die door zijn studie van het syllogisme en de analytische bewijzen een formele bewijstheorie heeft ontwikkeld, men heeft niettemin een groot gedeelte van zijn werk, dat gewijd is aan de dialectische bewijzen, vrijwillig verwaarloosd en het ten onrechte beschouwd als vervallen en representatief voor het eerste stadium van zijn denken. Deze studie die niet de noodzakelijke bewijzen betreft maar de kunst van het redeneren uitgaande van algemeen aanvaarde meningen is vooral ontwikkeld in de Topica en de Retorica³. Zij werkt op systematische wijze een theorie uit van de rationele discussie en kritiek, een theorie van het persuasieve betoog; theorieën die, naar de opvatting van Aristoteles, essentieel zijn voor het overleg en de doordachte beslissing, en

¹ Pascal, De l'esprit géométrique et de l'art de persuader, in *Oeuvres*, éd. de la Pléiade, p. 380.

² Leibniz - Nouveaux essais sur l'Entendement in *Die philosophischen Schriften*, éd. C. J. Gerhardt, 5e dl. p. 67.

³ Aristoteles, Top. I, 100a.

telkens wanneer een onderzoek van de eerste beginselen van alle wetenschappen aan de orde is.

Deze terugkeer tot Aristoteles zou het mogelijk gemaakt hebben om de theorie der argumentatie, waardoor wij de formele logica willen complementeren, te kwalificeren als dialektiek. Maar om onvermijdelijke verwarring met de zin van het woord dialektiek, zoals hij zich heeft ontwikkeld onder invloed van Hegel en Marx te vermijden, scheen het de voorkeur te verdienen om in de theorie der argumentatie een terugkeer te zien tot de retorica in Aristotelische zin. Laten we niet vergeten dat voor Aristoteles de retorica niets van doen heeft met de regels van de kunst der literaire expressie; ze is de techniek die er op gericht is om door betoog te overreden; welk betoog essentieel twee delen bevat, de propositie en het bewijs¹. Het is dus niets buitengewoons de studie van het samenstel der regels die in staat stellen om de instemming van de geesten te wekken of te verdiepen met stellingen die men hun ter toestemming voorlegt, als retorica te kwalificeren².

Merken we in dit verband nog op dat dezelfde termen propositie en bewijs een geheel andere betekenis hebben en zich onder een verschillend perspectief tonen, naar gelang man ze onderzoekt vanuit het gezichtspunt van het strikte bewijs of vanuit het gezichtspunt der argumentatie. In de bewijstheorie wordt iedere ware of onware uitdrukking als propositie beschouwd; het bewijs immers is een operatie die in staat steit uitgaande van de waarheid der premissen tot de waarheid van de conclusie te besluiten. In de theorie der argumentatie daarentegen verstaat men onder propositie een willekeurige stelling onderworpen aan de toestemming van een gehoor en onder bewijzen verstaat men de redenen en argumenten welke ten gunste van de stelling naar voren gebracht kunnen worden en die de intensiteit der instemming met de stelling in kwestie kunnen verhogen.

Ieder strikt bewijs dient zich aan op een onpersoonlijke wijze in het kader van een deductief systeem: het geleverde bewijs zal juist of niet juist zijn, geldig of ongeldig naar gelang het wel of niet overeenkomstig de inferentieregels van het systeem is. Iedere argumentatie richt zich tot een gehoor dat ze tracht te overreden of te overtuigen en de voortgang van de argumentatie is functie van het gehoor, waaraan ze zich moet aanpassen om van kracht te zijn. De gebruikte argumenten zullen niet juist zijn of onjuist, maar sterk of zwak, relevant of irrelevant. Terwijl het strikt bewijs dwingend en onweerlegbaar is, is dit niet zo voor de argumentatie, die altijd een argumentatie in tegengestelde zin toelaat. Voordat hij een onpartijdige beslissing neemt, zou de rechter de argumenten vóór en tegen de onderhavige stellingen moeten kunnen horen.

Bij een strikt bewijs is het bewijs van een propositie en van haar negatie slechts mogelijk binnen een incoherent en dus onbruikbaar systeem; tegenover de waarheid van een propositie stelt zich noodzakelijk de onwaarheid van haar negatie en elk compromis tussen deze twee is

¹ Aristoteles, *Rhet.*, III, 1414 a.

² Cf. Ch. Perelman et L. Olbrechts - Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Paris Presses Universitaires de France, 1958, p. 5.

binnen een bewijstheorie ondenkbaar. In een argumentatie kan elk der tegengestelde stellingen argumenten te zijner gunste bezitten, en de rechter die uitspraak doet, kan zich verklaren voor één van deze argumenten, maar kan ook beslissen dat slechts een compromis een billijke oplossing van het geschil biedt. Het oordeel dat een gerechtelijk debat besluit komt nooit voort uit een calculus, waarbij de persoon van de rechter niet tussenbeide heeft te komen; integendeel, zijn persoon zal dikwijls bepalend zijn, en de weegschaal der gerechtigheid zal menigmaal afgesteld worden door de zin voor billijkheid van degene die haar hanteert ¹.

In de oudheid is de retorica heftig becritiseerd door Plato in zijn Gorgias. Hij verweet hun die de retorica gebruikten hun demagogische procédés, die het meest effectief zijn voor een gehoor van onwetenden, maar onwaardig aan een door eerbied voor de waarheid vervuld filosoof. Maar dezelfde Plato droomt in de Phaedros van een wijsgerige retorica wier argumenten het mogelijk zouden maken de goden zelf te overtuigen ². Want de doeltreffendheid van een betoog hangt wel af van de aanpassing aan het gehoor, maar zijn kwaliteit is afhankelijk van de kwaliteit van het gehoor wiens instemming het betoog vermag te winnen.

Om een wijsgerige theorie der argumentatie in het leven te roepen, die zich niet beperkt tot de behoeften van de publiciteit en de propaganda maar die ons in staat stelt om tussen een rationele argumentatie en een niet rationele, tussen overtuigende bewijzen en bewijzen die slechts overredend zijn ³ te onderscheiden, is het van belang een theorie der argumentatie te ontwikkelen die wijder van strekking is dan de oude retorica. Het is inderdaad niet voldoende de procédés te onderzoeken die de menigte beïnvloeden die op de markt bijeen is en niet in staat té gecompliceerde of té kunstige redeneringen te volgen; ⁴ men moet het begrip gehoor in zijn volle algemeenheid beschouwen.

Het gehoor van een spreker – met deze laatste wordt bedoeld degene die een argumentatie voorlegt – wordt gevormd noch door alle die zijn woorden horen of zijn betoog lezen noch zelfs door degenen tot wie hij zich met name richt. De Engelse afgevaardigde die tot de speaker van het Lagerhuis spreekt richt zich niet tot de voorzitter alleen en ook niet noodzakelijkerwijs tot al zijn collega's van het parlement: in feite zou hij de afgevaardigden van zijn partij slechts als zijn werkelijke gehoor kunnen beschouwen, en daarbovenuit een fractie van de nationale of internationale publieke opinie. Want het gehoor wordt gevormd door allen tot wie de poging tot argumentatie van de spreker zich richt, ongeacht of zijn betoog mondeling dan wel schriftelijk of op elke andere wijze ook gepresenteerd wordt.

Of het nu een groep onwetenden betreft of een geleerd gezelschap, een enkele toehoorder of een klas studenten, het delibererende subject of de gehele redelijke mensheid, een argumentatie die niet langs de weg der autoriteit te werk gaat, moet zich voegen naar het gehoor dat zij voor de stellingen van de spreker tracht te winnen.

¹ Cf. Ch. Perelman, La spécificité de la preuve judiciaire, *Journal des Tribunaux* (Bruxelles) nr 4255 29 nov. 1959.

² Phaedr., 273 c.

³ Cf. *Traité de l'argumentation*, § 6 Persuader et convaincre.

⁴ Aristoteles Rhet., I, 1357 a.

Zich aanpassen aan het gehoor is dan ook op de eerste plaats het voor de uiteenzetting der argumentatie onmisbare intellectuele contact leggen. Dit is niet altijd een simpele zaak. Dezelfde regeringen die de verbreiding van hun ideologie ten zeerste op prijs stellen, trachten vaak genoeg de vrijheid van spreken van hun politieke tegenstanders te beperken. In vele gevallen, in vele instellingen is het recht om het woord te nemen beperkt tot bepaalde personen en tot bepaalde voorwaarden van tijd en plaats. Een betoog dat er op gericht is te overtuigen is slechts zelden uitsluitend theoretisch; het heeft meestal ten doel hetzij tot onmiddellijk handelen aan te zetten, hetzij tenminste een dispositie hiertoe te creëren. De problemen welke het effectieve contact van de spreker met zijn gehoor stelt, zijn talrijk en interessant, maar raken veeleer het psycho-sociologische, het politieke of economische onderzoek dan wijsgerige beschouwingen. Laten we veronderstellen dat dit probleem is opgelost en het er op houden dat de spreker de aandacht heeft van degenen tot wie hij spreekt.

Opdat zijn argumentatie invloed uitoefent moet zij steunen op stellingen die het gehoor heeft aangenomen. Het is inderdaad niet voldoende dat de premissen der argumentatie gesteld worden bij wijze van hypothese, voortkomen uit een willekeurige beslissing van de spreker, of de uitdrukking zijn van zijn innerlijke overtuiging. Het gehoor moet zijn instemming geven met een intensiteit die voldoende is het gehele gewicht der volgende argumentatie te schragen. Als de conclusie van een argumentatie tegengesteld is aan bepaalde overtuigingen van de hoorders, dan kunnen deze de premissen waarvan de spreker zich in zijn argumentatie heeft bediend, van de weeromstuit in twijfel trekken. De verwerping moet zo moeilijk gemaakt worden als maar mogelijk is. Welnu, een premisse die de spreker als waar beschouwt zal dan slechts een rol spelen als zijn gehoor deze overtuiging deelt: een vergissing op dit punt kan fataal zijn voor de kracht van een argumentatie, die in dit geval zondigen kan door een *petitio principii*.

Een *petitio principii* – traditioneel beschouwd als een logische fout – verdient deze kwalificatie slechts dan wanneer men in de logica de theorie der argumentatie opneemt, zonder haar te beperken tot de studie van het formele bewijs. Inderdaad, de bewijstheorie welke de waarheid der proposities betreft en niet de instemming van de hoorders, is niet in staat de aard van deze fout te definiëren; inderdaad, het beginsel der indentiteit, dat bevestigt dat een propositie zichzelf impliceert en dat in de argumentatie een naar zijn vorm uitgedrukt *petitio principii* zou zijn, is voor de bewijstheorie niet een fout, maar een van de fundamentele wetten in de theorie der deductie.

Gezien het belang van de instemming met de premissen, is iedere spreker gerust als hij staat kan maken op teksten die het gehoor verplicht is aan te nemen, of het nu gaat om rechters die gebonden zijn door een wetgeving die zij moeten toepassen, gelovigen onderworpen aan dogma's of om leden van een politieke partij die hun officiële ideologie niet kunnen verwerpen. Er zijn instemmingen die men kan vermoeden, zoals de instemming van de geleerde met de aanvaarde stellingen van zijn vak of van de normale mens met het vanzelfsprekende of met hetgeen in overeenstemming schijnt met het gezond verstand. Deze vermoedelijke overeenstemmingen kunnen gecomplementeerd worden door een uitdrukkelijk blijk van instemming, zoals Socrates dit tracht te verkrijgen van degenen tot wie hij spreekt in de dialogen van Plato.

